

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі
Музей Беларускага Палесся (г. Пінск)
Маршалкоўская Управа Падляшскага ваяводства (Польшча)
Польскі Інстытут у Мінску

**АСОБА ЗБІРАЛЬНІКА
Ў ЗАХАВАННІ
НЕМАТЭРЫЯЛЬнай
КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ**

Міжнародны навуковы круглы стол
Да 200-годдзя з дня нараджэння Оскара Кольберга
(25–26 чэрвеня 2014 года, Мінск – Пінск)

*Мінск
Выдавец Віктар Хурсік
2015*

УДК 39+001.83(100)(476:438)(063)(042.3)=161.3

ББК 63.5(4 Бел)

A90

Укладальнікі:

Дар'я Алексенка і Юры Пацюпа

A90 **Асоба** збіральніка ў захав. нематэрыяльн. культ. спадчыны: да 200-годдзя з дня нарадж. О. Кольберга: матэр. Міжнар. кругл. стала; 25–26 чэрв. 2014 г., Мінск – Пінск / Укл. Дар'я Алексенка і Юры Пацюпа; Цэнтр даследав. бел. культ., мовы і літар. НАН Беларусі, Музей Бел. Палесся (г.Пінск), Маршалкоўская Управа Падляшскага ваяв. (Польшча), Польскі Інст. у Мінску. – Мінск: Выд.В.Хурсік, 2014. – 160 с.; іл.

ISBN 978-985-7025-51-0

У зборніку публікуюцца даклады ўдзельнікаў Міжнароднага круглага стала, прысвечанага 200-годдзю з дня нараджэння Оскара Кольберга, «Асоба збіральніка ў захаванні нематэрыяльнай культурнай спадчыны», які адбыўся 25–26 чэрвеня 2014 года ў Мінску і Пінску. У дакладах разглядаюцца актуальныя праблемы фалькларыстыкі, этнаграфіі, этнамузыкалогіі і іншых праблем народнага ўстава, роля асобы ў развязанні гэтых праблем.

Кніга адрасуецца спецыялістам і ўсім, хто цікавіцца народнай культурай.

УДК 39+001.83(100)(476:438)(063)(042.3)=161.3

ББК 63.5(4 Бел)

*Партрэт Оскара Кольберга з рэсурса
www.muzeum-radom.pl*

© Польскі Інстытут у Мінску, 2015

© Віктар Хурсік, афармленне, 2015

ISBN 978-985-7025-51-0

Уладзімір Аўсейчык. (Полацк)

РЭГІЯНАЛЬНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ І ЛАКАЛЬНЫЯ ВАРЫЯНТЫ Ў КАЛЯНДАРНАЙ ПАМІНАЛЬНАЙ АБРАДНАСЦІ БЕЛАРУСАЎ ПАДЗВІННЯ

Па матэрыялах XIX – пачатку XXI ст.¹⁰

Падзвінне – адзін з шасці гістарычна-этнаграфічных рэгіёнаў Беларусі. Яно размяшчаецца ў паўночнай частцы краіны і займае сярэдні басейн Заходняй Дзвіны і яе прытокаў. Адметнасць рэгіёна праяўляецца не толькі ў геаграфічных умовах, але і ў асаблівасцях культуры мясцовага насельніцтва. Гэта адметнасць прасочваецца і ў пахавальна-памінальнай абраднасці беларускага насельніцтва рэгіёна. У артыкуле разглядаюцца рэгіянальныя асаблівасці і лакальная варыяцыйнасць у каляндарнай памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння па матэрыялах XIX – пачатку XXI ст.

У структуры каляндарнай абраднасці беларусаў Падзвіння асобнае месца займаюць рытуалы ўшанавання памерлых продкаў – Дзяды. Яны з’яўляюцца адной з самых архаічных і духоўна адметных традыцый беларускага этнасу. Абрад фіксуецца на ўсёй тэрыторыі Падзвіння сярод беларускага праваслаўнага насельніцтва. У беларусаў рэгіёна каталіцкага веравызнання ён менш пашыраны. Пад уплывам каталіцкага касцёла Дзяды былі выцеснены «афіцыйнымі» памінальнымі абрадамі, прымеркаванымі да Дня Задушнага (2.XI). Таму для намінацыі такіх памінак слова «дзяды» беларусамі-католікамі ўжываецца рэдка: *«Дык Дзядоў няма. У нас другога кастрычніка [лістапада – У.А.] <...> Гэта Усе Святыя <...> Гэта адзін раз у год. А тут Дзяды, Дзядоў многа разоў бываець. Дзяды. Дзяды і Дзяды. Ну вот у праваслаўных Дзяды гэтыя»*¹¹. У той жа час у комплексе памінальных рытуалаў, прымеркаваных да Дня Задушнага, існуюць элементы і абрадавы дзеянні, што характэрныя для Дзядоў і якія шырока бытуюць у праваслаўнага насельніцтва рэгіёна. Да іх ліку адносіцца абрадавая трапеза, якую іншы раз ладзяць дома па вяртанні з могілак [34, с. 207].

¹⁰ Артыкул падрыхтаваны ў ходзе працы па тэме «Этнакультурны ландшафт Беларускага Падзвіння: рэгіянальная спецыфіка і заканамернасці функцыянавання ў сярэдзіне XIX – пачатку XXI ст.» (ГБ 0814).

¹¹ Запісана Філіпенкам У.С. і Шаўчынка Я. у 2009 г. ад Марковіч Г.Ф., 1934 г.н. у в. Сценка Докшыцкага раёна.

Колькасць Дзядоў на год у асобных лакальных традыцыях Падзвіння адрозніваецца. У рэгіёне беларускае вясковае насельніцтва спраўляе абрад да шасці разоў на год, але нідзе не перавышае гэту лічбу. У в. Вітунічы Докшыцкага раёна нават існуе прыказка адносна такой колькасці Дзядоў: «*Каб сёмы Дзед, дык звёўся б і свет*» [43, р. 129]. Разыходжанні ў колькасці Дзядоў на год фіксуюцца ў межах невялікіх тэрыторый і характэрны нават для суседніх вёсак. Так, у канцы XIX ст. жыхары в. Падмікітаўка Лепельскага павета паміналі сваіх памерлых пяць разоў на год, у той час як суседнія зарачане – шэсць [28, с. 3]. У шэрагу месцаў Падзвіння распаўсюджана традыцыя спраўляць Дзяды адзін раз на год – у Дзмітраўскую памінальную суботу (апошняя субота перад днём велікамучаніка Дзмітрыя Салунскага, які ўстаноўлены 26.X / 8.XI). Згодна з матэрыяламі сучасных палявых даследаванняў, дадзеная традыцыя больш пашырана ў заходняй частцы Падзвіння. Аналагічная сітуацыя характэрна для ўсёй заходняй часткі краіны, у той час ва ўсходняй зафіксавана большая колькасць Дзядоў [1, с. 85, с. 86; 32, с. 82; 33, с. 179; 35, с. 239–240; 36, с. 95, с. 142, с. 221].

Найбольш распаўсюджаныя на Падзвінні восеньскія (Дзмітраўскія), Масленічныя, Радаўніцкія і Траецкія Дзяды.

Асабліва ўрачыста беларускае насельніцтва Падзвіння адзначае восеньскія Дзяды, якія на Дзісеншчыне мелі нават назву «*Вялікія Дзяды*» [24, с. 67]. Для восеньскіх Дзядоў характэрна некаторая варыятыўнасць у назве. У рэгіёне найбольш пашыраны наступныя назвы абраду: «*Асяніны*», «*Змітраўка*», «*Дзмітраўскія*» («*Змітраўскія*») Дзяды. У некаторых частках рэгіёна лексема «*Дзяды*» якраз і азначае восеньскія Дзяды [4, арк. 57; 9, арк. 10, арк. 30].

Праваслаўнай царквой устаноўлены дакладны час восеньскага памінання памерлых – Дзмітраўская памінальная субота [16]. Большасць праваслаўнага беларускага насельніцтва рэгіёна адзначае восеньскія Дзяды менавіта ў гэты час (адсюль і існаванне назваў «*Змітраўка*», «*Дзмітраўскія Дзяды*» для намінацыі храноніма). Нягледзячы на афіцыйна ўстаноўлены царквой памінальны дзень, у некаторых частках рэгіёна як у мінулым, так і ў сучасны перыяд восеньскія Дзяды адзначаюцца ў іншы час. У асноўным гэтая варыятыўнасць на Падзвінні абмяжоўваецца часам ад Пакрова (1 / 14.X) да Дзмітраўскай памінальнай суботы. Адрозненні ў часе правядзення восеньскіх Дзядоў асабліва характэрны для тых частак рэгіёна, дзе памінанне носіць родавы (абшчынны) характар. Часцей такія памінкі распаўсюджаны ў межах аднаго населенага пункта. Акрамя часу правядзення яны адрозніваюцца сваёй назвай (абумоўлена назвай населенага пункта, радзей прозвішчам): «*Раней* – *Грабні*, *Вялейка* – у *іх раней Дзяды*. *Юрылаўскія первыя*, *Вялейскія другія*, а

ў нас – трэція. *Нашы законныя*» (в. Шыленцы Докшыцкага раёна) [43, р. 113]; «*А ў каторых другая фамілія – не спраўлялі? – Не. Вот мы, Глазкі, тожа пазьнейшыя. Стаўры, Пусташылы. А Камінскія, Герасімеўчыкі раней*» (в. Баяры Докшыцкага раёна) [43, р. 66].

У другіх рэгіёнах Беларусі зафіксаваны і іншыя тэрміны спраўлення восеньскіх Дзядоў: напярэдадні Піліпаўкі (шасціднёвы перадкалядны пост, пачынаўся 15 / 28.XI), дня Кузьмы і Дзям’яна (1 / 14.XI), Міхайлава дня (8 / 21.XI) [22, с. 208; 31, с. 393; 32, с. 82; 33, с. 181; 37, с. 319; 39, с. 147]. На Падзвінні восеньскія памінанні ў гэты час не былі выяўлены.

Урачыстасць восеньскіх Дзядоў заключаецца ў памінальным застоллі, якое ладзяць дома. Згодна з традыцыйнымі ўяўленнямі беларусаў Падзвіння, у гэтыя дні душы памерлых продкаў спускаюцца на зямлю, каб паглядзець, як іх ушаноўваюць, і прыходзяць у свае хаты на памінальную трапезу [23, с. 296]. На большай частцы рэгіёна памінальную трапезу на восеньскія Дзяды ладзілі вечарам [41, с. 595, с. 600; 38, с. 258]. У Віцебскім павеце Дзяды спраўлялі раніцай [41, с. 631]. Як вынікае з матэрыялаў сучасных палявых даследаванняў, у рэгіёне памінанне памерлых на Дзяды адбываецца ў вярхоўню пару. У некаторых месцах Падзвіння існавалі больш дакладныя вызначэнні часу абрадавай трапезы. У в. Лозы Ушацкага раёна было прынята пачынаць вячэру толькі пасля таго, як куры сядуць на курасадню. У адваротным выпадку, як лічылі, гэта негатыўна паўплывае на будучы ўраджай: «*А кашу нельзя было начанаць з-за таго, што птушкі тады з’ядуць ніву*»¹².

На Падзвінні памінанне продкаў на Дзяды адбывалася звычайна ў адзін дзень, у адрозненні ад іншых рэгіёнаў Беларусі, дзе зафіксаваны памінанні ў два ці нават у тры дні [29, с. 252–253; 32, с. 82; 33, с. 179, 36, с. 222; 37, с. 320]. Аднак у некаторых месцах рэгіёна крыніцы сведчаць аб памінанні памерлых у два дні. Так, на Лепельшчыне яшчэ ў канцы XIX ст. напярэдадні Дзядоў святкаваліся «*Бабы*». Абрадавы бок «*Баб*» амаль нічым не адрозніваўся ад «*Дзядоў*». Толькі колькасць страў на Дзяды гатавалі больш [17, с. 56]. Сяляне в. Гняздзілава (сучасны Докшыцкі раён) у чацвер напярэдадні Асянін праводзілі «*прыдзедкі*». Па сведчанні А. Троіцкага, яны ладзіліся з мэтай паесці і папіць уволу, бо на Асяніны за гасцямі сем’яніну не заўсёды ўдавалася гэтага зрабіць [38, с. 258].

Цэнтральнае месца ў памінанні продкаў на восеньскія Дзяды займае абрадавая трапеза, якая таксама мае назву «*дзяды*» [5, арк. 27; 43, р. 63]. Колькасць і асартымент страў, якія гатавалі да абрадавай

¹² Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Ліленка М.Р., 1926 г.н. у в. Лозы Ушацкага раёна.

трапезы, звычайна залежалі ад дастатку сям’і. Але амаль паўсюдна ў рэгіёне было распаўсюджана патрабаванне гатаваць да памінальнага стала няцотную колькасць страў [23, с. 296]. Падобныя перакананні ў наш час яшчэ бытуюць сярод беларусаў Лепельшчыны [13, с. 62].

Для Падзвіння найбольш характэрнымі з’яўляюцца тры памінальныя стравы: куцця, поліўка (юшка) і клёцкі. Гэта тычыцца як памінальнай вячэры ў дзень пахавання, так і каляндарных памінак [15, с. 40]. У асобных частках рэгіёна асартымент страў іншы раз некалькі адрозніваўся. Так, у беларусаў Докшыччыны на памінальным сталі абавязковым лічыцца гарачы суп з капусты ці буракоў: *«Ну, вот нада капуста каб была, каша, каб была абязацельна і бліны, астальное ўсе дабаўка. Там ілі капуста, ілі буракі, ну вот первае блюда»*¹³. Разам з разыходжаннемі ў асартыменце памінальных страў адрозненні тычыліся рэцэптаў адных і тых жа. У заходняй і цэнтральнай частках Падзвіння (Дзісеншчына, Докшыччына, Лепельшчына, Полаччына, Ушаччына, Шуміліншчына) клёцкі да абрадавага стала на Дзяды, як і на іншыя памінкі, пераважна рабілі *«з душамі»* (кавалкамі сала ці мяса ўнутры), у той час як на ўсходзе рэгіёна (Бешанкоўшчына, Талачыншчына, Чашніччына) пашырана традыцыя гатаваць клёцкі без *«душ»* [15, с. 40]. На Браслаўшчыне іншы раз гатавалі рыбныя клёцкі [19, с. 84].

Памінальную вячэру на восеньскія Дзяды пачыналі з малітвы і рытуальнага запрашэння памерлых продкаў на трапезу. На Падзвінні ў сучасны перыяд яшчэ захоўваецца традыцыя, перш чым прыступаць да трапезы, адкладаць ад кожнай стравы ў асобную міску і адліваць у чарку гарэлку (для *«дзядоў»*) [5, арк. 4, арк. 17, арк. 27; 6, арк. 28]. У п. Обаль Шумілінскага раёна на талерку таксама клалі грошы [26, с. 223]. *«Дзедаўская»* талерка павінна была заставацца на сталі да раніцы. Яе іншы раз ставілі на вакно (у хаце або на вуліцы) [41, с. 600, с. 601, с. 596]. У в. Баяры Барысаўскага раёна талерку з ежай для дзядоў выносілі на двор [26, с. 223]. Назаўтра гэтую ежу аддавалі жабракам, або хатняй жывёле (але не свінням) [41, с. 597, с. 599]. У в. Баяры Барысаўскага раёна яе з’ядалі самі, каб не балелі зубы [26, с. 223]. А ў в. Завадзіна Лепельскага раёна зафіксавана традыцыя адносіць гэту ежу на могількі [13, с. 64]. У некаторых лакальных варыянтах абраду для памерлых продкаў іншы раз накрывалі асобны стол [25, с. 188; 10, с. 258].

Спажыванне страў на Дзяды мела свой парадак. У залежнасці ад мясцовасці ён адрозніваўся. На Лепельшчыне першай рытуальнай стравой, з якой пачыналі святочную вячэру, была куцця, на сярэдзіне вячэры падавалі клёцкі, а завяршалі стол поліўкай [27, с. 222]. У

¹³ Зап. аўтарам у 2011 г. ад Васюковіч В.У., 1935 г.н. у в. Чарніца (II) Докшыцкага раёна.

некаторых лакальных варыянтах Докшыччыны памінальную трапезу прынята завяршаць куццёй: *«На стале далжна быць капуста, мяса, а патам унаследствіі каша <...> Самая последняя каша: каша і рысавая, ілі манавая, ілі грэчневая»*¹⁴. Розныя варыянты сустракаюцца нават у межах невялікага рэгіёна: *«А што перва начанаеш есці? – Гарэлки вып'еш і закусавай што ёсь. А клёцка – эта сама последняя»*¹⁵ (в. Лаўрэнаўка Талачынскага раёна); *«[На Дзяды – У.А.] Перва начынаюць кушаць кашу. А поліўку последнюю»*¹⁶ (в. Трасцянка Талачынскага раёна).

Згодна з уяўленнямі беларускага насельніцтва астаткі памінальнай вячэры са стала прыбіраць нельга. Лічылася, што пасля трапезы жывых за стол на вячэру з'являцца душы памерлых продкаў. Аднак у Віцебскім павеце існавала традыцыя спецыяльна прыбіраць астаткі страў са стала, пакідаючы толькі хлеб і соль [40, с. 376].

На тэрыторыі Падзвіння зафіксавана традыцыя спраўляць Дзяды напярэдадні Масленіцы (*«Мясніцы»*, *«Масленічныя»*, *«Мясаедныя»* Дзяды). Дадзеная памінальная традыцыя распаўсюджана на Падзвінні, Падняпроўі і Усходнім Палессі [32, с. 81, с. 82; 33, с. 179; 34, с. 65]. Яна спарадычна сустракаецца і на Міншчыне [37, с. 114]. На Брэсцкім Палессі і Панямонні Масленічныя Дзяды амаль не фіксуюцца [35, с. 82; 36, с. 27, с. 95]. На Падзвінні Масленічныя Дзяды найбольш пашыраны ва ўсходняй частцы рэгіёна. Яны спарадычна сустракаюцца і ў цэнтральнай, вельмі рэдка на захадзе рэгіёна (за выключэннем Докшыччыны).

У некаторых населеных пунктах Докшыцкага раёна зафіксавана традыцыя спраўлення Дзядоў напярэдадні Вербніцы. У жыхароў дадзенай мясцовасці гэтыя Дзяды лічыліся «поснымі», бо адбываліся ў час Вялікага паста (сямітыднёвы пост напярэдадні Вялікадня). Таму асартымент памінальных страў для абрадавай вячэры быў адпаведным: *«Вясной перад Пасхай за нядзелю Вербныя [Дзяды – У.А.]. Толькі посная ўсё варылі, з рыбы і з посным маслам»* (в. Краснікі Докшыцкага раёна) [43, р. 12]. На гэтыя Дзяды, як правіла, могількі не наведвалі [43, р. 23].

У цэнтральнай і паўднёва-заходняй частках сучаснага Докшыцкага раёна Віцебскай вобласці зафіксаваны абрад Стаўроўскія Дзяды, якія ладзяцца напярэдадні Узвіжання [14]. У розных частках Падзвіння

¹⁴ Зап. экспедыцыяй ПДУ ў 2009 г. ад Кавалевіч З.І., 1936 г.н. у в. Дзедзіна Докшыцкага раёна.

¹⁵ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Ступак С.М., 1926 г.н. у в. Лаўрэнаўка Талачынскага раёна.

¹⁶ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Падабед Р.І., 1923 г.н. у в. Трасцянка Талачынскага раёна.

беларускае насельніцтва адзначае таксама Грамнічныя, Пятроўскія, Узвіжанскія, Пакроўскія Дзяды. Этнаграфічныя крыніцы XIX – першай трэці XX ст. не змяшчаюць звестак аб асаблівасцях іх правядзення (за выключэннем Стаўроўскіх Дзядоў), як і не паведамляюць пра іх існаванне на Падзвінні. У сучасны перыяд правядзенне, структура і ход памінавання на розныя Дзяды мала чым адрозніваецца паміж сабой.

Сярод памінальных абрадаў Падзвіння, якія ўключаюць абавязковае наведванне могілак, асабліва важнае значэнне мае ўшанаванне продкаў на Вялікдзень і Радаўніцу. Традыцыя наведваць могілкі на Вялікдзень і Радаўніцу зафіксавана нават сярод беларускага каталіцкага насельніцтва рэгіёна [7, арк. 31; 8, арк. 6; 11, арк. 9; 12, арк. 13].

На большай частцы Падзвіння памінаць памерлых прынята ў першы дзень Вялікадня. У залежнасці ад мясцовасці час памінавання ў гэты дзень адрозніваўся (але, пераважна, у першай палове дня). Разыходжанні ў часе наведвання могілак сустракаюцца ў розных частках Падзвіння і характэрныя нават для невялікіх тэрыторый. Менш распаўсюджана на Падзвінні традыцыя памінаць памерлых на другі і трэці дзень Вялікадня. Даволі рэдкай для рэгіёна з’яўляецца традыцыя памінаць памерлых у чацвер Велікоднага тыдня, якая распаўсюджана на Палессі і Падняпроўі [33, с. 179; 36, с. 123]. У паўночнай частцы Падзвіння (Гарадоцкі, Расонскі раёны, частка Верхнядзвінскага) памінаванне памерлых, прымеркаванае да Вялікадня не зафіксавана. У некаторых месцах яно нават лічыцца грахам [34, с. 99].

Наведванне могілак на Вялікдзень прадугледжвала «хрыстасаванне» з памерлымі, калі на магілу прыносілі фарбаванае велікоднае яйка, а таксама розныя стравы і гарэлку. На Лёзненшчыне (вв. Сялішча і Бабінавічы) да нашага часу захавалася даволі архаічная традыцыя «качаць» па магіле чырвоным велікодным яйкам [34, с. 99]. Пра існаванне такой асаблівасці ў Віцебскім і Барысаўскім паветах паведамляюць этнаграфічныя крыніцы канца XIX ст. [41, с. 619, с. 622]. У сучасны перыяд дадзеная традыцыя сустракаецца зрэдку толькі ва ўсходняй частцы рэгіёна. У заходняй частцы Падзвіння на Вялікдзень распаўсюджана традыцыя спраўляць на могілках памінальныя трапезы. У некаторых месцах Докшыччыны такую трапезу ладзілі толькі ў тым выпадку, калі на працягу года ў сям’і быў нябожчык [3, арк. 45; 43, р. 132].

На Падзвінні распаўсюджана традыцыя памінаць памерлых на Радаўніцу. Пра гэта сведчаць этнаграфічныя крыніцы першай трэці XX ст. і сучасныя палявыя матэрыялы. Широкае распаўсюджанне ў рэгіёне радаўнічных памінанняў у невялікай ступені абумоўлена афіцыйным памінальным статусам свята ў праваслаўнай царкве. У

сучасны перыяд на Беларусі яе статус падмацоўваецца заканадаўча (Радаўніца – афіцыйны непрацоўны дзень у краіне). Для ўсходняй і паўночнай частак Падзвіння радаўнічныя памінанні ў веснавы перыяд больш пашыраны, чым велікодныя. Радаўніца з’яўляецца асноўным веснавым памінальным абрадам на ўсёй усходняй частцы Беларусі [1, с. 86; 21, с. 77].

Згодна з традыцыйнай наведванне могілак на Радаўніцу адбываецца ў сярэдзіне дня. Сярод беларусаў Падзвіння ў сучасны перыяд яшчэ існуе прыказка адносна такога часу памінання памерлых: «*З раніцы паішуць, у абед плачуць, увечары пляшуць*» [2, арк. 5]. Для ўсходняй часткі Падзвіння ў гэты дзень характэрна спраўленне рытуальнай трапезы на могілках. Звесткі аб такой трапезе зафіксаваны на ўсходзе рэгіёна. Памінальныя трапезы на могілках на Радаўніцу амаль адсутнічаюць на захадзе рэгіёна – у Пастаўскім, Мёрскім і Шаркаўшчынскім раёнах, дзе яны прымеркаваны да Вялікадня. На Радаўніцу зафіксавана традыцыя прыносіць на могілкі велікодныя яйкі [34, с. 100]. Могілкі іншы раз наведваюць святары і спраўляюць там ліцці (малыя паніхіды) [41, с. 620].

Акрамя абрадавай трапезы на могілках, у этнаграфічных крыніцах спарадычна паведамляецца аб дамашніх памінальных застольях, уключаных у комплекс абрадавых дзеянняў радаўнічнага памінання памерлых беларусамі Падзвіння. Аб гэтым сведчаць этнаграфічныя крыніцы канца XIX ст. і сучасныя матэрыялы [41, с. 619; 38, с. 259; 18, с. 597; 43, р. 29].

Характэрнай асаблівасцю каляндарнай памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння з’яўляецца траецкі памінальны комплекс. У іншых частках краіны ён не такі распаўсюджаны. У сучасны перыяд памінкі, прымеркаваныя да гэтага свята, пашыраюцца на тэрыторыю ўсёй краіны, бо Тройца – афіцыйна дазволены ў праваслаўнай царкве дзень памінання памерлых, а субота напярэдадні – адна з «усяленскіх радзіцельскіх субот». Нягледзячы на дадзены фактар, традыцыя спраўляць Дзяды напярэдадні Тройцы не стала такой распаўсюджанай як траецкія наведванні могілак, і, у пераважнай ступені, захоўвае свой ранейшы арзал. Не маюць распаўсюджання Дзяды ў гэты перыяд на Міншчыне. У рэгіёне яны зафіксаваны толькі ў некаторых раёнах [37, с. 165]. На Брэсцкім Палессі дадзеная традыцыя таксама не мела распаўсюджання [36, с. 142]. Амаль адсутнічае траецкае памінанне памерлых на Панямонні [35, с. 29]. Траецкія Дзяды спарадычна сустракаюцца на Усходнім Палессі [32, с. 82].

На большай частцы Падзвіння наведванне могілак, прымеркаванае да Тройцы, традыцыйна адбывалася ў суботу напярэдадні свята [41, с. 628]. Беларускае насельніцтва Падзвіння ў сучасны перыяд наведвае могілкі ў першыя тры дні Тройцы, але больш пашырана

памінанне ў сам тройцын дзень. Варыатыўнасць, якая сустракаецца ў рэгіёне адносна часу памінання памерлых на Тройцу, у шэрагу выпадкаў абумоўлена часам наведвання могілак святаром. Дадзеня разыходжанні нельга адносіць да ўласна лакальных варыянтаў памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння.

Як сведчаць этнаграфічныя крыніцы, траецкія памінальныя абрады на могілках мала адрозніваліся ад радаўнічных [41, с. 628]. Асаблівасцю з'яўляецца шырокае выкарыстанне ў рытуальных практыках зеляніны. Да свята імкнуліся ўпрыгожыць «маем» не толькі двары і хаты, але і магiлы родных. У в. Янкавічы Расонскага раёна ў час наведвання могілак на Тройцу існавалі даволі характэрныя абрадавыя дзеянні, звязаныя з бярозавымі галінамі: *«Прыходзіш на кладбішча і хрэсціш бярозай магiлку, і гэту бярозку ўторкнеш на магiлку»* [34, с. 110]. У в. Сарокі Глыбоцкага раёна традыцыя прыносіць на магiлу «май» была характэрна толькі на працягу першага года пасля смерці: *«А ці насiлі на Сёмку бярозкі на магiльнік? – Насiлі, эта ў каго бліжы, тыя і занясуць. У хату насiлі і на кладбішча, эта як хто свежа памёр. Яму насiлі, а як старшыя магiлы, то ўжо не»*¹⁷.

У некаторых месцах Падзвіння на Тройцу ладзілі памінальную трапезу на могілках. Яна зафіксавана пераважна на поўначы рэгіёна, спарадычна сустракаецца і ў іншых яго частках. Для паўночнай часткі Падзвіння характэрнай памінальнай стравой траецкага ўшанавання продкаў на могілках з'яўляюцца яйкі, пафарбаваныя ў зялёны колер. Гэтыя зялёныя «несвянцонныя» яйкі, у адрозненні ад велікодных, не качалі па магiле. Іх з'ядалі пасля малітвы і галашэння, за выключэннем аднаго, якое пакідалі на магiле для бедных [41, с. 628].

Сярод беларускага насельніцтва Себежчыны зафіксавана традыцыя на Тройцу абмахваць («*опахивать*») магiлы бярозавымі галінкамі. Для гэтага ламалі галіны бярозы і «сцябалі» імі магiлы. У некаторых месцах Себежскага павета такі звычай называўся «*нарыць старыкоў*» [30, с. 90]. Дадзеная традыцыя на Себежчыне захоўваецца і ў сучасны перыяд [20, с. 346].

Этнаграфічныя крыніцы першай трэці ХХ ст., якія ўтрымліваюць матэрыялы аб пахавальна-памінальнай абраднасці беларусаў Падзвіння, змяшчаюць мала звестак аб каляндарных памінальных абрадах беларускага каталіцкага насельніцтва. Згодна з матэрыяламі сучасных палявых даследаванняў каляндарны памінальны комплекс беларускага каталіцкага насельніцтва рэгіёна больш сціплы (па колькасці дзён, адведзеных для гэтых мэт), чым у праваслаўных беларусаў. У адпаведнасці з каталіцкім календаром асноўныя

¹⁷ Зап. Валодзінай Т.В. у 2007 г. ад Талкач А.С., 1933 г.н., Лаўцэвіч А.П., 1937 г.н., Карзевіч К.С., 1922 г.н. у в. Сарокі Глыбоцкага раёна.

памінанні павінны адбывацца ў Дзень Задушны (2.XI). Памінальныя абрады беларускага каталіцкага насельніцтва Падзвіння ў гэты перыяд уключаюць удзел у святочным набажэнстве, асвячэнне магіл святаром, а іншы раз і памінальную вячэру па вяртанні з могілак [7, арк. 28; 34, с. 207]. Напярэдадні свята абавязковым лічыцца наведванне могілак, прыбіранне і ўпарадкаванне магіл памерлых продкаў [7, арк. 28; 11, арк. 16].

Памінкі ў беларускага каталіцкага насельніцтва Падзвіння, прымеркаваныя да Дня Задушнага, амаль не праяўляюць рэгіянальных асаблівасцей і маюць меншую лакальную варыятыўнасць у параўнанні з аналагічнай часткай культуры беларускага праваслаўнага насельніцтва рэгіёна. Такая сітуацыя абумоўлена значна большым уплывам каталіцкага касцёла на пахавальна-памінальную абраднасць, чым праваслаўнай царквы. Акрамя памінальных абрадаў, прымеркаваных да Дня Задушнага, сярод беларускага каталіцкага насельніцтва рэгіёна зафіксаваны абрады ўшанавання продкаў і ў іншыя свята. У католікаў Браслаўшчыны памінкі ладзяць таксама на Зялёныя Свёнткі (Сёмуху) [12, арк. 49; 42, с. 141]. На Пастаўшчыне і Глыбоччыне зафіксавана наведванне могілак на Вялікдзень [7, арк. 31; 8, арк. 6; 11, арк. 9].

Такім чынам, у межах Падзвіння каляндарныя памінальныя абрады беларусаў маюць рэгіянальную спецыфіку, а таксама праяўляюць лакальныя адрозненні. Аналіз структуры і зместу абрадаў дазваляе сцвярджаць аб існаванні значнай лакальнай варыятыўнасці ва ўсіх частках і элементах абрадавага комплексу. Яна характэрна як абрадам, так і асобным абрадавым дзеянням, іх семантыцы, уяўленням і прадпісанням, матэрыяльнай абрадавай атрыбутыцы, а таксама праяўляюцца ў назвах абрадаў і асобных элементаў, часе іх правядзення, наяўнасці ці адсутнасці ў канкрэтнай мясцовасці пэўных структурных частак абраду. У большай ступені лакальная варыятыўнасць характэрна для памінальнай абраднасці беларускага праваслаўнага насельніцтва. У беларусаў каталіцкага веравызнання дадзеная частка культуры больш аднародная.

ЛІТАРАТУРА

1. Агапкина, Т.А. Очерки весенней обрядности Полесья / Т.А. Агапкина // Славянский и балканский фольклор: Этнолингвистическое изучение Полесья. – М., 1995. – С. 21–107.
2. Архіў гісторыка-філалагічнага факультэта УА «ПДУ» (АГФФ). – Фонд 1. – Воп. 1. – Спр. 2. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Бешанковіцкі, Чашніцкі і Лепельскі раёны (ліпень

1996 г.). – Сш. 2. Запісы студэнтаў групы 95-Гіс Гаўрылава В., Далгова Д., Сакалова Ю., Яронька В., Зубровай А., Муляронак Н., Кірычык В., Вярцінскай А., Зайцавай А., Змітрачэнка А., Рублеўскай В.

3. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 2. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Докшыцкі раён (ліпень 2009 г.). – Сш. 1. Запісы Аўсейчыка У.Я., Філіпенкі У.С., Лобача У.А., Зянько В., Шаўчэнка Я.

4. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 3. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Глыбоцкі і Ушацкі раёны (5–22 ліпеня 2010 г.). – Сш. 1. Запісы Аўсейчыка У.Я., Філіпенкі У.С., Круткіна А.

5. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 4. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ў Докшыцкі раён (ліпень 2011 г.). – Сш. 1. Запісы Аўсейчыка У.Я.

6. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 4. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ў Докшыцкі раён (ліпень 2011 г.). – Сш. 2. Запісы Аўсейчыка У.Я.

7. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 5. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Глыбоцкі і Пастаўскі раёны (4–18 ліпеня 2012 г.). – Сш. 1. Запісы Аўсейчыка У.Я.

8. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 5. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ПДУ ў Глыбоцкі і Пастаўскі раёны (4–18 ліпеня 2012 г.). – Сш. 2. Запісы Аўсейчыка У.Я., Лобача У.А.

9. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 8. Палявыя этнаграфічныя запісы Аўсейчыка У.Я. (2005–2011 гг.). – Сш. 8. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ў Мёрскі і Верхнядзвінскі раёны (16–17 чэрвеня 2009 г.).

10. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 8. Палявыя этнаграфічныя запісы Аўсейчыка У.Я. (2005–2011 гг.). – Сш. 10. Матэрыялы фальклорна-этнаграфічнай экспедыцыі ў в. Літоўцы Докшыцкага раёна (6 красавіка 2011 г.).

11. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 8. Палявыя этнаграфічныя запісы Аўсейчыка У.Я. (2005–2011 гг.). – Сш. 7. Матэрыялы этнаграфічнай экспедыцыі ў в. Гайдукі Пастаўскага раёна (2008–2009 гг.).

12. АГФФ. – Фонд 1. – Воп. 3. – Спр. 11. Матэрыялы апытання па тэме : «Пахавальна-памінальная абраднасць беларусаў Падзвіння» (2012–2013 гг.).

13. Аўсейчык, У.Я. Абрад Дзяды на Лепельшчыне / У.Я. Аўсейчык // Нарысы гісторыі Лепельшчыны : зборнік артыкулаў / уступ. арт. Г.М. Якаўлевай; пад агульн. рэд. Я.А. Грэбена, А.У. Стэльмах. – Віцебск, 2012. – С. 59–65.

14. Аўсейчык, У.Я. Абрад Стаўроўскія Дзяды на Докшыччыне / У.Я. Аўсейчык // Беларускае Падзвінне: вопыт, методика і вынікі

палявых і міждысцыплінарных даследаванняў: зб. навук. прац Міжнар. навук.-практ. канф., Полацк, 21–23 красав. 2011 г. : у 2 ч. / Полац. дзярж. ун-т; пад агульн. рэд. Д.У. Дука, У.А. Лобача. – Наваполацк, 2011. – Ч. 2. – С. 111–123.

15. Аўсейчык, У.Я. Восеньскія Дзяды ў беларусаў Падзвіння : рэгіянальныя асаблівасці і лакальныя варыянты / У.Я. Аўсейчык // Весн. Полац. дзярж. ун-та. Сер. А. Гуманіт. навукі. – 2012. – №9. – С. 35–44.

16. Афанасий. О поминовении усопших по уставу православной церкви / Афанасий // «Око церковное» – литургическая библиотека [Электронный ресурс]. – 2000–2005. – Режим доступа : [http : // www.liturgica.ru/bibliot/usopsh/usopsh2.html](http://www.liturgica.ru/bibliot/usopsh/usopsh2.html). – Дата доступа : 13.05.2013.

17. Богданович, А.Е. Пережитки древнего мирозозерцания у белорусов. Этнографический очерк / А.Е. Богданович. – Гродно : Губернская типография, 1895. – III, 186 с.

18. Гарошка, Т.Г. Народныя святы, абрады, звычаі / Т.Г. Гарошка // Памяць : Гіст.-дакум. хроніка Пастаўскага раёна. – Мінск, 2001. – С. 593–599.

19. Зінкевіч, Э. Адметнасці народнай кухні Браслаўшчыны і яе сувязь з календаром свят / Э. Зінкевіч // Народная культура Віцебшчыны: матэрыялы навук.-практ. канф. «Працэсы мадэрнізацыі народнай культуры і вопыт устаноў культуры і адукацыі Віцебшчыны па захаванню традыцый», Віцебск, 26–27 мая 2005 г. : [прысвяч. 160-годдзю М. Нікіфароўскага] / рэдкал. : Л. Вакар [і інш.]. – Віцебск, 2007. – С. 79–85.

20. Листова, Т.А. Региональная специфика обрядовой культуры (на примере семейных обрядов) / Т.А. Листова // Белорусско-русское пограничье. Этнологическое исследование / отв. ред. Р.А. Григорьева, М.Ю. Мартынова. – М., 2005. – С. 235–348.

21. Ліцьвінка, В.Д. Святы і абрады беларусаў / В.Д. Ліцьвінка. – 3-е выд. – Мінск : Беларусь, 2001. – 190 с.

22. Лозка, А.Ю. Беларускі народны каляндар / А.Ю. Лозка. – 2-е выд., перапр. і дап. – Мінск : Польша, 2002. – 240 с.

23. Никифоровский, Н.Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н.Я. Никифоровский. – Витебск : Губерн. Типо-Литограф., 1897. – [2], X, 307, 30 с.

24. Пагашчанін. Крывічанскія дзяды / Пагашчанін // Крывіч. – 1927. – № 12. – С. 66–69.

25. Пахаванні. Памінкі. Галашэнні / рэдкал. : А.С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.] ; уклад. тэкстаў, уступ. артыкул і камент. У.А. Васілевіча; артыкул, сістэматызацыя і камент. напеваў Т.Б. Варфаламеевай. –

Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – 615 с.

26. Полацкі этнаграфічны зборнік / Полац. дзярж. ун-т; [уклад., праём. і паказ. У.А. Лобача]. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – Вып. 2: Народная проза беларусаў Падзвіння, ч. 2. – 368 с.

27. Пшонка, Т.М. Асаблівасці выкарыстоўвання традыцыйнай ежы ў святах народнага календара Лепельшчыны / Т.М. Пшонка // Народная культура Віцебшчыны : матэрыялы навук.-практ. канф. «Працэсы мадэрнізацыі народнай культуры і вопыт установаў культуры і адукацыі Віцебшчыны па захаванню традыцый», Віцебск, 26–27 мая 2005 г. : [прысвяч. 160-годдзю М. Нікіфароўскага] / рэдкал. : Л. Вакар [і інш.]. – Віцебск, 2007. – С. 219–224.

28. Пшэлко, А.Р. Деды. Этнографічны очерк из жизни Лепельских белорусов / А.Р. Пшэлко. – Витебск : Губернская Типо-Литография, 1898. – 23 с.

29. Седакова, О.А. Матэрыялы к описанию полесского погребального обряда / О.А. Седакова // Полесский этнолингвистический сборник. Матэрыялы и исследования. – М., 1983. – С. 246–262.

30. Серебренников, Ф. Обычаи и обряды крестьян Себежского уезда при крестинах, свадьбе и похоронах / Ф. Серебренников // Памятная книжка Витебской губернии на 1865 г. – СПб., 1865. – С. 75–90.

31. Сысоў, У.М. З крыніц спрадвечных / У.М. Сысоў. – Мінск: Выш. шк., 1997. – 415 с.

32. Толстая, С.М. Деды в полесском народном календаре / С.М. Толстая // Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд: тезисы докладов / Ин-т славяноведения и балканистики АН СССР ; редкол.: Вяч. Вс. Иванов (отв. ред.), Л.Г. Невская. – М., 1985. – С. 81–83.

33. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. – Мінск: Бел. навука, 2001. – Т. 1 : Магілёўскае Падняпроўе / Т.Б. Варфаламеева, В.І. Басько, М.А. Козенка [і інш.]. – 797 с.

34. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў : у 6 т. – Мінск: Бел. навука, 2004. – Т. 2 : Віцебскае Падзвінне / Т.Б. Варфаламеева, А.М. Боганева, М.А. Козенка. – 910 с.

35. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. – Мінск: Выш. шк., 2006. – Т. 3 : Гродзенскае Панямонне / В.І. Басько [і інш.] ; аўт. ідэі Т.Б. Варфаламеева ; агул. рэд. Т.Б. Варфаламеевай: у 2 кн. Кн. 1. – 608 с.

36. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. – Мінск: Выш. шк., 2008. – Т. 4 : Брэсцкае Палессе / В.І. Басько [і інш.]; ідэя і агул. рэдагаванне Т.Б. Варфаламеевай: у 2 кн. Кн.1. – 559 с.

37. Традыцыйная мастацкая культура беларусаў: у 6 т. – Мінск: Выш. шк., 2010. – Т. 5 : Цэнтральная Беларусь / В.І. Басько [і інш.];

ідэя і агул. рэдагаванне Т.Б. Варфаламеевай: у 2 кн. Кн.1. – 847 с.

38. Троицкий, А. Уклад / А. Троицкий // Литов. епарх. ведомости. – 1875. – 27 июл. – С. 69–70.

39. Шарая, О.Н. Ценностно-нормативная природа почитания предков / О.Н. Шарая. – Мінск: Тэхналогія, 2002. – 249 с.

40. Шейн, П.В. Белорусские народные песни / П.В. Шейн. – СПб. : Тип. П. Майкова, 1874. – 548 с.

41. Шейн, П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / П.В. Шейн. – СПб.: Тип. имп. акад. наук, 1890. – Т. 1. Ч. 2 : Бытовая и семейная жизнь белорусов в обрядах и песнях. – XXXIV, 712, [4] с.

42. Chodorowska, I. Świat żywych i umarłych (możliwości transgresji) / I. Chodorowska // Браслаўскія чытанні: матэрыялы 4-й навук.-краязн. канф., Браслаў, 24–25 красав. / Браслаўскае музейнае аб'яднанне, Браслаўскае краязнаўчае таварыства; рэдкал.: К. Шыдлоўскі [і інш.]. – Браслаў, 1997. – С. 133–145.

43. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lieuvių tautosakos rankraštynas. – 7647. Tautosaka 2006 m. liepos mėnesį prie Neris ištakų surinkta Lietuvos ir Baltarusijos mokslininkų grupės, vadovaujamos Vykinto Vaitkevičiaus.